

РОЗМІЩЕННЯ ОРНАМЕНТУ НА ПОСУДІ ПОБУТОВОГО ТА РИТУАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ

Гонта Вікторія,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Строценъ Богдан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Ямна культура ранньої бронзи – одна з найважливіших археологічних спільнот степової зони Східної Європи. Вона залишила по собі багатий матеріальний спадок, серед якого особливу увагу дослідників привертає кераміка. Саме орнамент може свідчити про соціальні традиції, наявність світоглядного уявлення та, звичайно функціональне призначення посуду. Побутова кераміка зазвичай мала більш просте декорування, натомість ритуальний посуд оздоблювався складнішими мотивами, які могли мати різне значення.

Станом на сьогоднішній день є чимало робіт з досліджень ямної культури, зокрема хочеться виділити працю Лагодовської О. Ф., Шапошникової О. Г. та Макаревич М. Л. «Михайлівське поселення», у якій детально описано та охарактеризовано кераміку ямної культури. Знахідки поселення дають змогу розподілити культуру на три культурні шари. Це дає можливість простежити розвиток форм посуду та орнаменту в часі [1].

Наступною, хочеться згадати працю Гімбустас М. Д. «Замітки про хронологію і розповсюдження ямної культури», у якій вона описує три фази поділу кераміки ямної культури, виділені Мерпертом М. Я. У науковій статті проведено паралелі ямної культури на різних територіях поширення, таким чином, виділено певні особливості типу кераміки, її орнаментативності, розмірів тощо [2].

Також можна відзначити статтю Сиволапа М. П. «Дослідження поселення ямної культури Десятини в Середній Наддніпрянщині», де більшість інформації про географічне положення поселення, але й згадано немало знайденого посуду на його території [3, 4].

Актуальною для дослідження є книга Даниленка В. Н. «Енеоліт України: етноісторичне дослідження». Автор проводить комплексне

дослідження цього періоду, охоплюючи різноманітні аспекти матеріальної та духовної культури населення та звертає увагу на важливі етнічні та історичні процеси, які відбувались в цьому хронологічному проміжку і їхній вплив на формування культурного обличчя українських земель [5].

Носії ямної культури зображували орнамент на посуді різноманітними способами. Одним з прикладів є хвилясті лінії та ряди насічок, що покривали верхню частину зовнішньої поверхні посудини (Рис. 1). Такий тип оздоблення було знайдено у ранніх захороненнях на Нижній Волзі (могильник Бережнівка) [2, с. 329–334].

Рис.1 Посуд ямної культури [3, с. 88]

На матеріалах із Михайлівського поселення можна простежити як змінювався орнамент та його розміщення на посуді. Беручи до уваги нижній культурний шар Михайлівського поселення, можна виділити два типи горщиків: плоскодонні з прямими високими вінцями та амфороподібні. На перших для прикрашання використовували зубчатий штамп, ямкові вдавлення, пальцеві защеми, який розташовувався у придонній частині. Також могли використовувати гребінчастий штамп для так званого зигзагу. Для другого характерним було розміщення орнаменту переважно на вінцях, заходячи на плічки горщика (Рис. 2, 3).

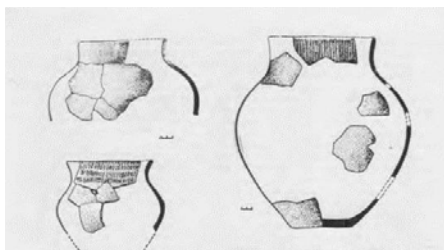

Рис. 2. Плоскодонні горщики [3, с. 32]

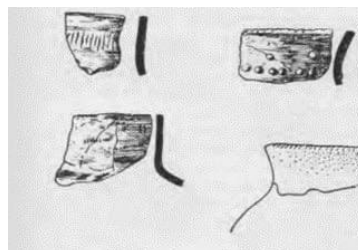

Рис.3. Орнамент амфорних горщиків [3, с. 33]

Миски були плоскодонними з незначним орнаментом, який вкривав внутрішню сторону посудини. Також з знахідок виокремлено тип чаші – маленькі та плоскі, на невеликому круглomu піддонні, яке розділене хрестовиною на чотири поля. Через невеликий розмір, частіше за все,

дослідники припускають, що вони несли ритуальне значення, хоча й не були орнаментованими [1, с. 30–34].

Середній шар характеризується господарським посудом, до якого входили: яйцеподібні, плоскодонні та мішковидні горщики. Для першого типу характерне прикрашання усієї верхньої частини посудини шнуровим або ж гребінчастим орнаментом чи тиснення великим шнуром (Рис. 4). Плоскодонні горщики також характеризуються прикрашанням на верхній частині, але для оздоблення використовували шнуровий та перлинний орнаменти (Рис. 5).

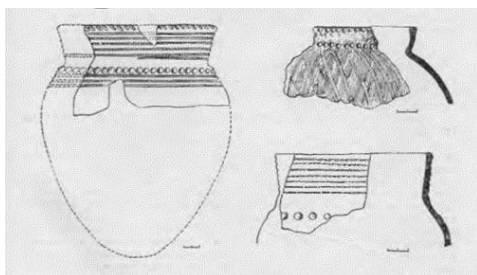

Рис. 4. Яйцевидні горщики [3, с. 83]

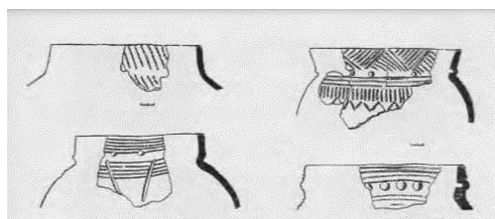

Рис. 5. Орнамент горщиків 2 типу [3, с. 83]

Третьому типу притаманно орнаментування гребінчастим штампом, перлини в основі вінець і гребінчастий штамп на плічках. Зустрічається ще зигзаговий ряд з доповненням горизонтальних відбитків шнура або ж круглих наліпів (Рис. 6).

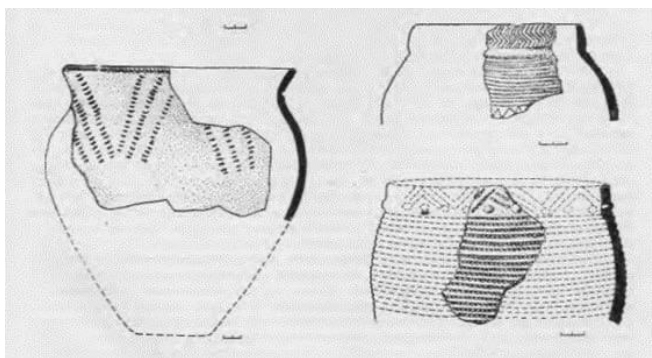

Рис. 6 Прикрашання горщиків мішковидної форми [3, с. 91]

Серед посуду ритуального призначення виділяють чаші та мініатюрні горщики. Для чаш характерна напівсферична форма на трьох або чотирьох ніжках, з орнаментом на зовнішній або внутрішній сторонах у вигляді густо розміщених неглибоких ліній, що йдуть похило від вінець до дна. Горщики в свій час яйцевидної форми з прямими високими вінцями або плосковидні, майже не прикрашені, лише на основній частині посудини використано відбиток шнура (Рис.7) [1, с. 80–97].

Рис. 7. Мініатюрні горщики середнього культурного шару [3, с. 95]

Верхній культурний шар налічує горщики різних форм, миски та ритуальний посуд. Щодо першого, то зазвичай серед досліджених найчастіше зустрічаються з яйцевидним корпусом. Прикрашали їх за допомогою шнурового та гребінчатого орнаменту, як доповнення використовували вдавлення та нарізки. Орнамент розміщувався на верхній частині посудини (Рис. 8) Миски зазвичай були з округлим або плоским дном, прикрашені відбитком шнура або нігтьовими вдавленнями, що покривають усю посудину (Рис. 9).

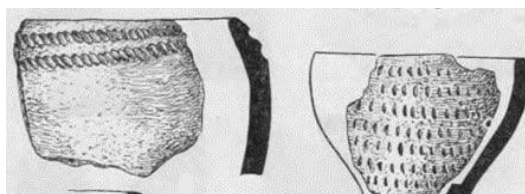

Рис.8 Горщики верхнього культурного шару. Рис. 9 Миски верхнього культурного шару [3, с. 110]

Для ритуального посуду верхнього культурного шару, характерні такі типи посуду, як чаші та мініатюрні горщики. Чаші або ж їх називають курильницями напівсферичні та тримаються на трьох ніжках. Орнамент робили за допомогою відбитка шнура, і знаходився він на внутрішній стороні стінок посудини (Рис. 10). Горщики мали яйцевидну або ж плоскодонну форму, та були майже не орнаментованими, могли використовувати відбиток шнура для прикрашання у верхній частині стінок посуду [1, с. 97–114].

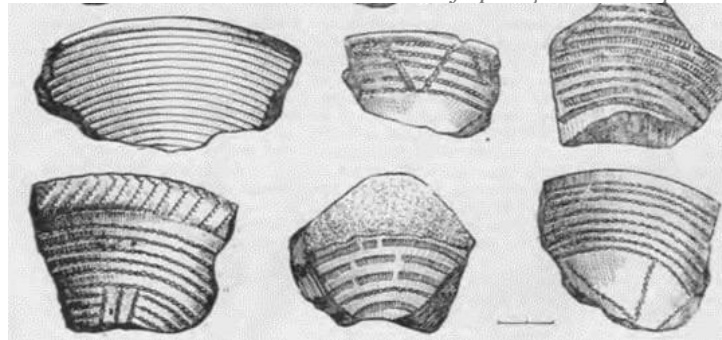

Рис. 10 Фрагменти чаш з верхнього культурного шару [3, с. 112]

Висновки. Отже, за вище згаданими дослідженнями та описами орнамент на горщиках розміщувався зазвичай на верхній частині посудини та на вінцях. Мискам було притаманне орнаментування на усій внутрішній поверхні. На ритуальних чашах (горщиках) орнамент розміщували на зовнішній поверхні, і він також вкривав тільки верхню частину посудини. Найбільш поширеним орнаментом було використання гребінчастого та зубчатого штампів, відбитки шнура, зигзагу та пальцеві вдавлення. Головними композиційними особливостями культури було часте поєднання горизонтально-ялинкового орнаменту, вертикальних і діагональних ліній, шнурового орнаменту з вдавленнями та горизонтальних смуг з трикутниками. Варто підкреслити, що з часом простежується певна зміна форм посуду та способів його орнаментування. У нижньому культурному шарі домінували простіші форми з мінімальним декором, розміщеним здебільшого у придонній частині посудини. У середньому шарі з'являються складніші типи горщиків з більш розмаїтим декором, розташованим на верхніх частинах посуду. Вже у верхньому шарі орнамент стає ще більш витонченим, з використанням поєднання технік. Таким чином, спостерігається чітка динаміка розвитку орнаментального оздоблення кераміки ямної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лагодівська О. Ф., Шапошникова О. Г., Макаревич М. Л. Михайлівське поселення. Київ: АН УРСР, 1962. 247 с.
2. Гімбутас М. Матеріали та дослідження з археології Східної України. Замітки про хронологію розповсюдження ямної культури: зб. наук. пр., вип. 5. Луганськ, 2006. С. 329–334.
3. Мерперт М. Я. Давня історія населення степової частини Східної Європи. Москва, 1968. 84 с.
4. Сиволап М. П. Дослідження поселення ямної культури Десятини в Середній Наддніпрянщині у 1995–2002 роках. Київ, 2003. С. 254–258.
5. Даниленко В. М. Енеоліт України: етноісторичне дослідження. Київ: Наукова думка, 1974. С. 30–85.